

Эскидан «акл ёшда эмас, бошда» деган оталар сўзи юрадир. Янги ижтимоий эҳтиёжлар такозасиданмидир, надандир, бу кунги Туркия жумхурият ҳукумати янги бир макол ўртага отмишдир. Уда «Асрийлик каллада эмас, кулоҳдадир!» Эски маколнинг тўғрилигини кундалик ҳаётимиз билан исбот килинмоқда бўлса ҳам, ажабо Туркия ҳукумати бу казияси учун қандай далил ва исбот кўрсата оладир? Воқеан Туркия ҳукумати ўзининг бу ташаббусига турли далиллар келтирадир. Аввалан, овруполарнинг таҳкиридан кутулиши учун уларнинг пўстига буруниши кераклиги, иккинчи, мамлакатнинг асрий бир ҳаётга кириши учун овруполикнинг қабули!

Бу масалалар, умуман шарқ ва хусусан ислом дунёси учун энг эски масалалардандир. Шарқ иктисодий жихатдан тубанлашиб Оврупо сарватининг кўлида қола бошлагон замонлардан бери бу икки масала чикгон ва уларни ҳал этишга эҳтиёж сезилган эди. Овруполар бир мамлакатни истило қилар-қилмас икки жаҳнали бир вазият тугуладир. Бир ёқдан овруполи ўзининг иркининг «нажиблигига» таяниб мустамлака бўлиш жихатидан мағлуб ва шунинг учунда «зарил» халқларни тубан кўра бошлайдир. Бу қараш аввало шундан бошланадирки, у истилочи бойдир, булар қамбағал! Бой билан қамбағалнинг бир-бирова билан муносабат ва муомаласи маълум.

Иккинчидан, улар голиблардирлар, булар мағлуб!

Шарқиларда эса голибларнинг талашлари, жабр ва зулмларига қарши бир душманлик тугулғони қаби, уларнинг қарашларига қарши бошқа қоралар бўлмагонидан яхши кўрунмақ ва яранмоқ ҳислари пайдо бўладир. Овруполарнинг галабаси ортган сари нафратида ортадир, чунки бир ёқдан мамлуқининг қамбағаллана тушганидан «хўжаси»га «тақдим» қилиб, эвазига «марҳамат» қутатургон «матои» қамаядир.

Иккинчи ёқдан бу мағлубнинг бор ва йўқини берса ҳам, «марҳамат» қутиб юмрук (мушт маъносида — Б.К.) кўрганидан душманлиги ортадир. Бу ҳол кундан-кун ортадир, сира тўхтамайди. Оқибат кўринадики, вазият икки ёқдан ўзгармақда бўлса ҳам, бирисининг фойдасига, иккинчисининг зарарига ўзгаради, фойда кўрган томон табиий ўларок қаккая (гердаиш маъносида — Б.К.) боради, мағлуб тараф эса бунга бир қора ахтара бошлайди. Аввал исён қилмоқ бошига қелади ва исён ҳам қелади, лекин оқ қолғонини ва оқлик орқасида «ўлум»нинг қелганини кўруб кўради, яна итоатга бошлайди.

«Итоат» учун эса «қидам-қабр» қерақ бўлади, қолбуқи устидаги оғир юққа қарши кўюлатургон «тоқат» бўлмагонидан ва исён билан ҳам иш қикмогонидан яна бошқа қоралар излай бошлайди.

Умуман шарқ, хусусан бу кунги Туркия қана шу вазиятдади. Қинда, Чинда, Эронда, Арабистонда ҳам шундайди. Қиндистон ўзининг фирқа низолари билан бу вазиятни оқик кўрсатади. Бир ёқдан таракқийпарвар, либерал, овруполи ақмоқ истаганлар йиллардан бери тиришадирлар ва ўзининг хўжаларига қарши вазиятларини яқширтмоқ истайдилар.

Инғлизлар эса - ҳар қанча орий ирқни мақтасалар ҳам, қиндларга қелганда мақтовлар тоқчада қолади ва вақшият кундан-кун ортади. Қуққисизлик кун сайин қаттиг бир тус олади.

Чиндаги қапталисун масалалари, ақнабийларнинг ерларига қараганда айри қуққа молик бўлишлари, бу кунги Чин бұқронлари буларнинг шохидидир.

Оврупонинг иктисодиёти орқасида вужудга қелган шарқдаги бу ижтимоий ҳаракатлар

турлича жараёнлар тугдирадир.

Хиндистон ўзининг Ганди ва Тогурлари билан иктисодиятда бўлгони каби барча ижтимоий муассасаларда, фалсафада, ахлоқца, одатда — овруполиларга карши тушадир.

Ганди ва Тогурларча Оврупонинг дини-да бузук, дунёси-да! На унинг фалсафаси хакикатга етадир, на ахлоқи саодатга эришдирадир.

Оврупо бир «машина»дир ва унинг темир, кора чамбараклари, панжалари «инсонлик» виждонининг энг имонсиз душманидир. Шунинг учун ундан хазар этмак, кочмок лозимдир. Шунинг учундирки Тогур ўзининг «хофизона» ва «бедилона»— хайёмона эмас! — назм ва наср-ла шаркнинг қадим руҳини куйлай бошлайдир. Ганди, Оврунонинг мол ва матога карши кўблашиб куйдириш ва шаҳар корхоналарини ташлаб кишлокларга чекинишлари билан бирга ўзининг юриш-туриши билан эски «будда»лик ва «барахман»ликини бошлайдир.

Эронда, хатто, Эроннинг исломларида ҳам — эски зардуштликка томон жидций майл борлиги букун кўзга урулмоқдадир. Туркияда ҳам бу қадимга берилиш жараёни йўқ эмасдир. Баъзи парчалари-ла Яхё Камол, насрлари-ла Ёкуб Кодирийлар бу мактабнинг бошликларидан саналсалар мумкинди. Лекин бу кунги Туркия жумхурият ҳукумати бу жараёнга карши юкорида кўрсатганимизча тамом маъноси-ла овруполик жараёни тарафдоридир. Факат том маъноси-ла эмас, кўрқокча бир овруполик тарафдоридир. Чунки: Оврупонинг фалсафа ва фанини қабул қилар экан кўрқоклиги бўлмаса, Оврупо илм ва фанининг чиқаргон сўсийелизм ва унинг тўнгич ўгли бўлгон коммунизмга карши бу қадар каттик ҳаракат нечундир. Воқеан бу бир тарафдан майда буржуазиянинг манфаат тақозоси каби иЗох этилса ҳам унинг асосида ўшал кўрқоклик турмайдири? «Илм ва фан»нинг хакикатларига карши манфаат кўрқоклиги! Мантикан карангиз! Салла ўрнида шапка кийилса овруполашгон бўлур эканлар ва овруполиларнинг таҳкиридан қутулур эканлар. Бу кўрқоклик эмас, қулунч бир маймунликдир. Бу ақл ва мантикинги билан қишдан қандай қикдингиз, ўртоқлар?

Бу кўрсатадирки: аввало Туркия жумхурият ҳукумати ижтимоий масалаларни изох қилиш йўлини англамайди ва ижтимоий таъхуротга аҳамият бермайди.

Иккинчидан, мамлакатнинг иктисодий манфеи асло кўз олдида келтирмайди. Унга ёлғиз овруполиларга ёронмок лозимдир.

Овруполиларнинг бу кунги шапкалари буйрук остида тугулмагон каби, мусулмон ва шарклиларнинг кийимларида ҳеч бир хон ва авлиёнинг талқини билан бўлмагондир. Бу бир ижтимоий муассасадирки, муҳит ва замон таъсири остида тугуладир ва яшайди. Сўнгра овруполининг салла ўрағони билан мусулмон бўлмағони қанча аниқ бўлса бир шарклининг шапка қийиши билан америкалича тушуна олмаслиги ва ўзининг айри хусусиятларини доимо саклайтургонлиги бадихдир. Ёронмок - ҳуш кўринмок масалаларига келганда ҳам хол айнидир. Модомики, Туркия ва шарк, Оврупо ва Амрико сарватдорларининг манфаатларига карши қурашадир ва уларнинг жигарига суқулган панжаларини арралайдир, юз оут таккан билан, минг қарра қалисога қирган билан, ҳудони уч эмас, ўн мингта демак билан ҳам ёронмайди, суқулмайди.

Қандайки бугунги Оврупо ва Амриконинг ишчиси шапкаси, дини ва одатлари билан бир қангда бўлса ҳам яна уларнинг ўғай ўғлидир.

Бу хакикатлар кўз олдида экан, бу ҳаракатлар ижтимоий ҳаётни англамаслик эмасда надур? Юкорида кўрсатилган каби манфаати бўлмагон ташаббус ва ҳаракатнинг айри бир иктисодий зарари бордир.

Туркия икки-уч асрлик капиталисун вазияти ва ярим асрлик узулмай келган урушлар билан талангон ва йикилгон вайронадан бошка бир нарса эмасдир. Иктисодий жихатдан тузатиш учун хали энг ками чорак асрча бир муддат тинч туриши керак бўлгон бир мамлакат учун — айникса, Туркия каби майда хунар мамлакати учун — бир кийимни ўзгартиришнинг мажбурий бўлиши озми зарар берадир.

12—15 милйўнлик фабрикаси бўлмагон бир мамлакатнинг «кийимлик»ларини тайёрламок учун канча одам машгул бўлгон бўлур ва тушунмаган бир буйрук ижроси билан канча киши ишсиз коладир, бир ўйлаш керак эмасмидир?

Бунинг устига бир оз шахсий хурриятни хам илова килайлик, бу бир бугов ва занжир бўлмай—нима бўла олур?

Техронда чикатургон «Ойанда» журналида хам Эрон хукуматида мамлакат ислохати учун килингон таклифлар орасида Эрон миллатининг бир фўрмада бўлиши таклифи киргизиладир. Буда туркиялилар каби тушунишдан келгандир.

Маколамизнинг охирида шуни айтиб ўтайликки: Шўровий ўлкаларда — душманларнинг бутун норозиликларига рагман — бир хол кўрсатадирки, уда ижтимоий хаётнинг сирларини англашга кўшнилари кўра жиддийрок ва чукуррок ўйлашдир. Бир тантанали суратда жaxonга эълон этмак билан фахр этмак мумкиндир.

Шўро хукуматида энг асосли ижтимоий масалалар ислохи учун киришиладир. Кундалик ёримчик - ахамиятсиз, майда-чуйдалардан умр зое килинмайдир.

«Кийим-кечак» деб юришдан кўра кишлок хўжалигини яхширтиш, мактаблар очиш масалалари мавзуи бахс этиладир. Чунки дехконнинг киссасига пул кирса, бойиса, ўкиш-ёзишни ўрганса, маданий хаётга ёклаш ўз-ўзидан кийими тозаланадир, ўзгарадир. Уйларда теразалар куруладир.

Диний масапаларда хам шундайдир. Шўро идорасида динларга хам том маъносида хурлик бершшб, Туркияда бўлгони каби хонакохларни ёпмай, диннинг асосий хурофатига карши илмий, тарбиявий курашлар олиб бориладир.

Кўшнилари миз бу харакатларни биздан ибрат олсалар, тилакларига яна тезрак етар эдилар.

Туркия ижтимоий хаётидаги вокеликка багишланган бу макола «Маориф ва ўкитгувчи» журналининг 1925 йил 10-сонида босилган.